

мування нових типів культурно-просвітницьких будинків і споруд у Львові, і в Україні. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 1999. – С. 244–247. 7. Проскураков В.І., Стояновський О. Архітектура українських культурно-просвітницьких будинків і споруд, спроектованих архітектором Є. Нагірним у 20–30 роках ХХ століття. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2000. – С. 203–207. 8. Проскураков В.І., Стояновський О. Українські культурно-просвітницькі споруди міста Коломия, в яких діяли українські театри // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. мист-во. – Львів, 2001. – Вип. 1. – С. 166–172. 9. Скарб отця Кобринського [Електронний ресурс] / І. Крайній // Україна Молода. – 2006. – № 115. – Режим доступу до часопису: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/701/163/25448/>.

УДК 728.1

Л.С. Соловій

Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра архітектурного проектування

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНТИНГЕНТУ ПОТЕНЦІЙНИХ СПОЖИВАЧІВ ЖИТЛА ДЛЯ БЕЗДОМНИХ

© Соловій Л.С., 2008

Розглядаються соціально-демографічні та психологічні проблеми бездомності в Україні з визначенням кількості потенційних бездомних громадян та з'ясуванням виникнення причин безпритульності та бездомності в Україні.

In this article we discuss the socials, demographics and psychologist problems of the homeless, as phenomena in Ukraine. Also, we including the determination of quantizes of homeless and the motives of in Ukraine.

Постановка проблеми

Соціально-демографічна структура бездомних досить строката. За оцінками експертів, в Україні нараховується близько 30 тис. бездомних, із них у столиці – 3,5 тис, але є підстава вважати, що ця цифра дуже занижена, якщо тільки за деякими даними в Одесі їх приблизно 20 тис, у Луганську сягає 15 тис. Більшість – працездатного та репродуктивного віку, третина бездомних – жінки. Згідно з даними дослідження, яким охопили 1205 бездомних громадян у 12 містах України, через розлучення втратили житло 13 % опитаних, через перебування в місцях позбавлення волі – 12 %, через квартирне шахрайство – кожен десятий. Лише 5,6 % відповіли, що їх влаштовує нинішнє становище і тільки 4,4 % не вважають за потрібне змінювати своє життя. Проте чверть опитаних вважають, що змінити нинішній “статус” неможливо [1].

Аналіз досліджень та публікацій

Аналіз наукової літератури показує, що проблема бродяжництва ще недостатньо вивчена. На сторінках друкованих видань з'являються статті практиків буквально з волянням про допомогу. Треба констатувати, що в наукових і методичних журналах цій проблемі практично не приділено уваги. Нерозробленість її посилює актуальність детального вивчення, оскільки, виникнувши в пострадянський час, проблема маленьких бродяжок і безпритульних дітей стала новою й не схожою на проблему безпритульності початку ХХ століття.

Проблемою безпритульності та бродяжництва в контексті важковиховуваності займалися В. Оржеховська, І. Козубовська, Г. Кашкар'ов, Л. Грищенко, Б. Алмазов та ін. Спробу пояснити її з психологічного погляду, а саме як порушення потягів знаходимо у З. Фрейда, Н. Максимової, К. Мілютіної, В. Піскун та ін. Соціально- психологічний аспект проблеми розкривається в працях О. Змановської, М. Ратера, О. Кернберга та ін [2].

Формулювання цілі статті

Метою статті є аналіз підходів до визначення понять “безпритульність”, “бродяжництво” та механізмів виникнення цих явищ, виявлення чинників, що сприяють існуванню таких явищ.

При підході до визначення проблеми “безпритульність” з погляду соціального явища увага акцентується на середовищі, соціальних умовах, які, власне, і формують це явище.

Бездомність – це соціальне становище людини, зумовлене відсутністю в неї жилого приміщення (будинку, квартири, кімнати тощо), яке вона могла б використовувати для проживання / перебування і в якому могла бути зареєстрованою

Тривожною тенденцією сьогодні є активне зростання чисельності бездомних громадян та безпритульних дітей, які займаються бродяжництвом [3].

Виклад основного матеріалу

Проблема бездомних громадян та безпритульних дітей в Україні деформує соціальне середовище, руйнує фізичне, психічне та духовне здоров'я людей, знижує їх життєву, громадську та творчу активність, погіршує моральний стан, створює соціальну напругу в суспільстві.

Причин безпритульності в Україні досить багато. За різними оцінками експертів, найбільша частина бездомних (від третини до половини) залишилися без житла внаслідок ув'язнення;

Соціальні зв'язки, квартири чи службове житло люди втрачають і через наркотичну залежність, психічні розлади, алкоголізм;

Крім того, близько 20 % бездомних залишилися без житла в результаті махінацій з нерухомістю, а також внаслідок бідності або боргів.

Приблизно таку ж частку складають люди, вимушені залишити свої будинки через сімейні проблеми. Як відомо, вся система медичних, соціальних й інших видів державних послуг “прив'язана” до реєстрації за місцем проживання. У зв'язку з цим бездомні як категорія громадян не “існують” для муніципальних і державних структур соціального захисту і охорони здоров'я. Те саме стосується і роботи, тоді як понад 60% сучасних українських бездомних (80 % з них чоловіки) – це люди працездатного віку. Більшість представників безправної категорії громадян зайнята на тимчасових роботах, тому що легально працевлаштуватися вони не можуть. Така можливість надається лише за наявності ідентифікаційного коду, який видається в податкових інспекціях за місцем реєстрації. Отже, не одержуючи офіційної заробітної платні, бездомні вимушені на старість жити без пенсії.

Більшість громадян, схильних до бродяжництва, ведуть протиправний, здебільшого злочинний спосіб життя. Серед них і ті, які були раніше засуджені, хворі на різні інфекційні захворювання, наркомани, хронічні алкоголіки.

Причинами такої ситуації стало різке зниження доходів та життєвого рівня населення внаслідок структурних змін у галузях економіки, збитковості багатьох підприємств виробничої сфери, недосконалості фінансово-кредитних механізмів, різкого збільшення наявного та прихованого безробіття, неготовності навчальних та соціальних закладів, правоохоронних органів проводити роботу з такими категоріями населення в ринкових умовах.

З метою поліпшення соціального захисту бездомних громадян та безпритульних дітей був прийнятий Закон України “Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей”.

Як це не дивно, психологічного, як і педагогічного тлумачення цьому немає, та й взагалі зазначена проблема у психолого- педагогічній літературі достатньо не висвітлена. У кращому випадку посібники з психології та педагогіки окреслюють такі категорії “складних” дітей: важковиховувані діти; педагогічно занедбані діти; фрустровані підлітки; підлітки- деліквенти; підлітки-правопорушники; неповнолітні злочинці.

З юридичного погляду “бездоглядність” трактується як відсутність контролю за поведінкою неповнолітнього внаслідок невиконання або неналежного виконання обов'язків щодо його виховання, навчання або утримання з боку батьків або законних представників.

“Бродяжництво” у широкому значенні цього поняття юридична література визначає як блукання особи без постійного місця проживання та роботи, без джерел існування з одного пункту в інший або в межах одного населеного пункту.

На протипагу безпритульності як суто соціального явища, що обмеує діапазон проблем, які потребууть негайного вирішення, психологи трактують цей термін по-іншому, іноді навіть дуже широко. Так, замість термінів “безпритульність”, “бездоглядність” та “діти вулиці”, які, до речі, вживаються лише у соціальному значенні, за психологічного підходу до проблеми оперують поняттям “суспільне сирітство”.

Суспільні сироти – це діти, яким бракує близького емоційного зв’язку з батьками, у стосунках між ними переважає холодність, байдужість, а іноді навіть ворожість. Критерій віднесення до суспільних сиріт дитини на підставі того, що вона відчуває себе самотньою, не є дуже переконливим. Насамперед тому, що високі суб’єктивні почуття можуть бути неадекватними дійсності, у якій перебуває дитина;

По-друге, дитина, дійсно самотня, може не усвідомлювати свою ситуацію. Важко також відносити до однієї категорії суспільних сиріт тих дітей, які живуть з батьками, і дітей, які перебувають в опікунських закладах.

Головними причинами, що ведуть до виникнення цього явища і які визнають усі, хто працює над проблемою дітей вулиць, є негаразди в сім’ї, родинному вихованні, які штовхають дітей до складного життя на вулиці. Тому з погляду педагогіки визначальним при розумінні поняття “соціального сирітства” є виховний вплив середовища, в якому опиняються діти. Це дає змогу сформулювати педагогічний підхід до визначення поняття. Отже, соціальні сироти – це діти, які виховуються поза власною сім’єю і позбавлені достатнього чи частого, систематичного й інтенсивного контакту з батьками. Систематизувавши підходи до розгляду пролеми безпритульності та бродяжництва, можна виокремити основні – це формування антисоціальної особистості, порушення потягів, дія неусвідомлених мотивів. Розглянемо їх докладніше. Проблему бродяжництва зарубіжні психологи пропонують розглядати з погляду “антисоціальної особистості” і виділяють кілька діагностичних підгруп.

Властивий антисоціальний розлад особистості – характеризується насамперед важкою патологією супер- Его. Це нездатність до відчуття провини й каюття; нездатність до емоційної прихильності; відносини, засновані на експлуатації людей; облудність і нещирість; слабкість суджень і нездатність учитися на життєвому досвіді; нездатність додержуватися життєвого плану.

Антисоціальна поведінка при інших розладах особистості – інфантилізм, істерія та ін.

Невротичний розлад особистості – антисоціальна поведінка походить із несвідомого почуття провини, що нерідко може виглядати як особиста драма.

Симптоматичний невроз у формі підліткового бунтарства, порушення адаптації під впливом оточення, що полегшує перехід психічних конфліктів в антисоціальну поведінку.

Дисоціальні реакції – некритична адаптація до соціальної підгрупи з антисоціальною поведінкою.

Треба зазначити, що явище бродяжництва найпоширеніше серед підлітків, оскільки саме в підлітковому віці відбувається розвиток ціннісно- мотиваційної сфери особистості. Швидкий темп статевого дозрівання призводить до інтенсивного статевого потягу, який унаслідок соціальних умов не може бути реалізованим.

У багатьох підлітків спостерігаються перші спроби вживання алкоголю та наркотичних речовин. Наявні також потяги до бродяжництва, підпалів та інші види порушень потягів. Як ізольований розлад ці стани трапляються рідко, частіше як симптоми інших відхилень у поведінці. Такі порушення бувають при різних психопатіях, неврозах, шизофренії; як короткочасні епізоди можуть спостерігатись і при акцентуаціях характеру.

Порушення потягів має складні психологічні та фізіологічні детермінанти. Спільним для всіх типів паталогії є те, що вони мають глибинну підсвідому природу. Усвідомості виникає стійке, іноді непереможне прагнення здійснити певні дії. Після їх здійснення підліток переживає змішане почуття задоволення й докори совісті, якщо дія має аморальний чи протиправний характер.

З психоаналітичного погляду порушення потягів є засобом реалізації статевого потягу. При біхевіосрістичному (поведінковому) підході звертається увага на виникнення випадкового умовно-рефлекторного зв’язку між певними діями й позитивними емоціями та закріпленням цього зв’язку між певними діями і позитивними емоціями та закріпленням цього зв’язку. У концепціях дизонтегенезу порушення пов’язуються з нерівномірним розвитком сфери потягів і зовнішніх стимулів, які закріплюють саме це, а не інше порушення.

Розглянемо докладніше деякі види порушення потягів. Утечі часто трапляються у підлітковому віці і можуть бути ситуативно зумовленими та пов'язаними з патологічними потягами до бродяжництва.

Ситуативно зумовлені втечі поділяються на імпульсивні, емансипаційні та демонстративні.

Імпульсивні втечі виникають як відповідь на стресову, загрозову ситуацію. Якщо підліток побоюється покарання за якусь провину, він намагається уникнути його. Як правило, в цих випадках підліток здійснює втечі сам. Він залишається в межах міста, ночує на горищах та у підвалах. Надалі цей поведінковий стереотип може закріплюватися й повторюватися при будь-яких труднощах. При дослідженні особистості таких підлітків наявний нестійкий і лабільний типи акцентуації характеру. Умови виховання здебільшого надто вимогливі, за типом домінуючої гіперпротекції.

Емансипаційні втечі виникають як прагнення до різноманітності, ризику й пригод. Спонукає до втечі бажання позбутися способу життя, що вже надокучив, опіки та повчань дорослих. Утечі здебільшого здійснюються в компанії 2–3 приятелів, при цьому можливі подорожі на великі відстані або за межі міста, коли підлітки живуть біля річки чи в лісі в курені. Часто втечам передують інші вчинки – шкільні прогули, пиятика, дружба з асоціальними підлітками. При патопсихологічному обстеженні особистості цих підлітків виявляється гіпертимний, гіпертимно-нестійкий, циклоїдний тип акцентуації.

Демонстративні втечі – здійснюються з метою як привернути чи повернути увагу матері або об'єкта закоханості, так і посісти привілейоване місце серед однолітків. Утечі здійснюються недалеко і ненадовго в ті місця, де підлітка напевно шукатимуть. Цей тип утеч часто закріплюється у вигляді стійкого поведінкового стереотипу. При патопсихологічному обстеженні таких підлітків спостерігається істероїдний, істеро-лабільний тип акцентуації.

Утечі як порушення потягів виникають без будь-яких видимих причин, за нормальних сімейних взаємовідносин. Перші втечі з дому можуть бути ще в дошкільному віці, але найбільшої інтенсивності досягають у підлітків. Вони несподівано йдуть з дому, можуть подорожувати всією країною. Підлітки перед утечею відчувають занепокоєння, непереборне бажання піти. До деякої межі підліток може протистояти такій потребі, але потім все одно втікає. Після зменшення потреби підлітки часто самі повертаються додому, обіцяють “так більше не робити”, але потім втечі повторюються.

При паталогічному обстеженні цих підлітків виявляють шизоїдну чи нестійку психопатію (інколи епілептоїдну); часті симптоми органічного ураження ЦНС. При явної вираженій інертності психічних процесів, епілептоїдних змін особистості обов'язкова консультація психіатра, оскільки не виключено, що втечі пов'язані зі зміненими станами свідомості.

Деякими дослідниками була зроблена спроба описати явище бродяжництва та безпритульності залежно від природи та походження неусвідомлюваних мотивів. До таких мотивів автори зараховують такі.

Перша категорія неусвідомлюваних мотивів властива певному типу особистості, що характеризується переоцінкою значущості своєї особистості, агресивною концепцією відносин з навколишнім середовищем, нестійкістю настрою, схильністю до гострих емоційних вражень. Отже, неусвідомлюваною, детермінантною є сама психологічна структура особистості. До цієї категорії належать особи з так званою негативною соціальною аутоідентичністю, які неусвідомлено уникають соціального контролю. Це, як правило, особи, що ведуть бездомний, паразитичний спосіб життя.

Друга категорія неусвідомлювальних мотивів може мати компенсаторний або гіперкомпенсаторний характер, насамперед пов'язаний з неадекватністю, ущемленням особистості, комплексом неповноцінності, що розвивається. Останнє нерідко призводить до бравати, необдуманих, ризикованих вчинків, якими є втечі з дому.

Третя категорія неусвідомлюваних мотивів пов'язана з відстроченою в часі дією за механізмом імпринтингу травматичного досвіду, що закріпився в дитинстві. Припинення, жорстоке поводження з дитиною можуть залишати відбиток в емоційній структурі особистості та за певних умов породжувати відповідні форми поведінки.

Четверту категорію неусвідомлюваних мотивів злочинної поведінки становлять різні патологічні особливості особистості. У цих випадках у суб'єкта виникає найсильніше прагнення зробити вчинок, котрий він особисто розцінює як неприпустимий.

Указуючи на комплексний характер виховально-профілактичних заходів, на необхідність подальшої педагогізації та психологізації діяльності органів профілактики, своєчасного залучення медичної допомоги, розширення мережі спеціальних навчально-виховних установ, розрахованих на дітей, що мають вищезгадані відхилення поведінки, варто підкреслити, що провідна роль у попередженні цих явищ приділяється заходам загального соціально-психологічного та педагогічного характеру: вдосконаленню системи навчання й виховання підростаючого покоління, оздоровленню найближчого оточення дітей і підлітків (насамперед умов їхнього сімейного виховання), створенню комфортних умов їхнього особистісного розвитку [2].

У радянські часи бомж був скоріше невгамовним мандрівником, аніж волоцюгою, сезонним робітником, схильним до переміни місць. Влітку він збирав кедрові горішки у сибірській тайзі, а восени – фрукти на півдні... І не маючи постійного даху над головою, заробляв ські – такі гроші, яких вистачало для забезпечення власних непретензійних потреб.

У пострадянському просторі бомжі перетворилися на те, чим вони є нині – без даху над головою і, здавалося б, без жодної перспективи. Спосіб життя – аби день до вечора, заповнений хіба що пошуками макулатури, склотари, ПЕТ – пляшок [4].

Аналіз розглянутих програм свідчить про те, що більшість з них спрямовані насамперед на підтримку бездомних людей і мають на меті полегшити становище бездомної людини. Небагато програм орієнтовані на те, щоб припинити стан бездомності та повернути особу до проживання у власному помешканні. Така спрямованість більшості програм за роки їх існування призвела до виникнення специфічного типу бездомності – *хронічної бездомності*. У стані хронічної бездомності перебувають люди, для яких життя на вулиці чи в притулку не епізодичне чи тимчасове явище, а звичний стан життя, який іноді триває вже не один десяток років. Ті, хто є бездомними безперервно протягом року, чи ті, хто мають чотири епізоди проживання на вулиці протягом останніх чотирьох років, також належать до групи хронічно бездомних. За оцінками вчених, тих, кого можна вважати хронічно бездомними, у США налічується 10 % від загальної популяції одиноко проживаючих бездомних, що становить 150 тис. осіб [5].

Основна мета таких заходів – допомогти клієнтам переїхати з термінового притулку до так званого транзитного чи перехідного житла з підтримкою, а пізніше – до постійного помешкання. Останнє для багатьох колишніх бездомних може ефективно функціонувати лише як житло з підтримкою.

Наявність психічних розладів, втрата соціальних навичок та інші фактори не дозволяють цим людям бути самостійними учасниками на ринку житла.

Висновки

1. Проблема бездомності з психологічного погляду є актуальною і потребує вивчення і узагальнення досвіду в Україні.
2. Сьогодні, незважаючи на гостру потребу, не проводяться наукові архітектурні дослідження житла для бездомних, також немає норм і стандартів на проектування цього типу житла.
3. Потрібне детальніше вивчення соціально-демографічної проблеми бездомності за кордоном.

1. Мельник Н. Без права на житло // День. – 4 березня 2005. – № 39.
2. Малихіна Т.П. До питання соціально-психологічних механізмів бродяжництва та безпритульності. – Бердянськ.
3. Закон України про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей // <http://www.rada.kiev.ua>
4. Курченко О. Де поділися рівненські бомжі? // Коло. – 2004. – № 13(94).
5. Sam Davis. *Designing for the Homeless*. – London: University of California Press, 2004.